

Fra verdenskrig til borgerkrig: Østfronten 1914–1924 set med danske øjne

Claus Bundgård Christensen, Martin Bo Nørregård, Niels Bo Poulsen
København: Gyldendal 2018
352 sider. ISBN 9788702157260

Omtalt av **Rolf Hobson** [professor, Institutt for forsvarsstudier, rhobson@oslo.mil.no]

Er det én ting vi kan lære av de siste fem års publikasjoner om første verdenskrig, så er det at (særlig den engelske) opplevelsen av vestfronten fullstendig dominerer bildet av krigen. Skulle jeg våge en profeti, vil dette bildet virke snevert og passé om 20 år, i hvert fall innen historieforskningen. Nasjonale minner vil kanskje gå sine egne uransakelige veier. Det vil bli stadig vanskeligere å overse hvordan krigen i øst formet «det korte 20. århundre».

Gjennom mesteparten av det 20. århundre ble minnet om østfronten begravet under de katastrofene som senere rammet Russland og det østlige Sentral-Europa. Da kommunismen forsvant, ble arkivene åpnet, og det ble mulig å gjenreise den historien som noen av folkene hadde felles under Habsburger- og Romanovrikene, deriblant første verdenskrig.

Det siste tiårets utforskning av østfronten har blitt formet av vestlige historikers intense interesse for østfronten under andre verdenskrig og sammenhengen mellom total krig og folkemord. Det var naturlig å spørre om regionen allerede under første verdenskrig fungerte som et laboratorium for etnisk rensing, barbarisk krigføring og totalitære hersketeknikker.

Det finnes nå en bred aksept for at krigen i øst ikke sluttet i 1918. Den russiske borgerkrigen (1918–1921), den polsk-russiske krigen i 1920 og en rekke andre konflikter formet grensene, samfunnsstrukturene og regimene i Øst-Europa. I løpet av tiåret 1914–1924 mistet fire keiserriket kontrollen over området fra Finland til Midtøsten. Nye, men svake etterfølgerstater forsøkte å erstatte dem i det østlige Sentral-Europa, et maktvakuum som skulle friste først Tyskland og siden Sovjetunionen gjennom resten av århundret. Fra 1921 skapte den konsoliderte sovjetstaten en regimeform som var helt ny i europeisk politisk historie – ettpartistaten. Samtidig utfordret den krigens seierherrer med en ideologi – kommunismen – som polariserte verdenspolitikken gjennom de følgende 70 år.

Til tross for at mye av det 20. århundrets historie hadde sitt opphav på østfronten under første verdenskrig, finnes det få oversiktsverker. Det er derfor særlig gledelig at en syntese av den internasjonale forskningen nå foreligger på et skandinavisk språk. Boken til Christensen, Nørregård og Poulsen utfyller Nils Arne Sørensens tidligere arbeid om første verdenskrig. Det må her sies at danske historikere skaper eksempler til nordisk etterfølgelse. Hvis skandinaviske historikere ikke skal oppløses i et engelskspråklig hav, er det nettopp slik formidling av *Stand der Forschung* som må bli deres viktigste eksistensberettigelse.

Men det er mer, for denne boken formår å gi et særegent dansk perspektiv på østfronten. Mange sønderjyder tjenestegjorde i den tyske hæren. De var øyenvitner til berømte slag, ukjente trefninger, krigsfangenskap og revolusjon. Andre dansker tjenestegjorde i feltsykehus under – eller i antibolsjevikiske frikorps i Baltikum etter – krigen. Sammen med diplomatiske beretninger gir disse kildene et eget innsyn i begivenhetene som utfyller den internasjonale forskningen. Riktignok rammet ikke krigen det nøytrale Danmark med samme kraft som den omkalfatret Øst-Europa med, men dansktalende tyskere og den danske staten kom tett innpå begivenhetene, særlig i østersjøområdet.

Når fokus her rettes mot østfronten, blir det tydeligere i hvilken grad krigen var en tysk suksesshistorie. Sentralmaktens offensiver i 1915 fordrev russerne fra Polen og Galicia, Litauen og Hviterussland, mens den serbiske hæren ble desimert og drevet over fjellene til Albania. I 1916 ble tilbakeslaget under Brusilovoffensiven kompensert av en hurtig okkupasjon av Romania og Estland. I 1917 falt Russland ut av krigen, og fredsslutningene i Brest-Litovsk og Bukarest i 1918 ga Tyskland kontroll over Ukraina. Sommeren 1918 nådde tyske tropper helt til Kaukasus, lenger enn under andre verdenskrig.

Dette perspektivet er grunnleggende for å forstå to former for senere utviklinger: Dolkestøtlegenden, som oppsto da seier i øst bare seks måneder senere ble fulgt av uforståelig nederlag i vest, og drømmen om Ukrainas uendelige kornmarker, som ga tysk ekspansjonstrang en ny retning i mellomkrigstiden.

Østfronten som laboratorium for totalitær praksis og rasekrig blir også behandlet når forfatterne tar for seg sentralmaktens okkupasjonsregimer, tvangsarbeid, plyndring og deportasjoner. Deres differensierte gjennomgang av forskningen viser at noen av disse spørsmålene ennå ikke kan besvares tilfredsstillende. Det er for eksempel vanskelig å hevde at den tyske hæren skilte seg ut gjennom særlig brutal fremferd overfor sivile som foregrep Wehrmachts senere forbrytelser (slik Peter Lieb nylig har underbygget).¹ Tvert imot sto Østerrike-Ungarns brutalitet i Serbia og Galicia i en klasse for seg. De russiske krigsforbrytelsene i Østpreussen må i dag hentes frem fra glemselen, mens de sto meget klart for tyskere under og etter krigen. Det er de gigantiske deportasjonene av etniske tyskere, polakker, litauere og jøder

¹ Der deutsche Krieg im Osten von 1914 bis 1919. Ein Vorläufer des Vernichtungskriegs? *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 65 (2017), s. 465–506.

som tsarriket gjennomførte (mot egne undersåtter!) i 1915, som sammen med folkemordet på armenerne kommer nærmest å foregripe Nazi-Tysklands rasepolitiske ommøblering av Øst-Europa under andre verdenskrig.

En rekke andre kontinuiteter tas opp i boken. Veien fra frikorpene i Baltikum til nazismen kan belyses med flere danske eksempler. Den russiske borgerkrigens forråelse formet bolsjevikenes institusjonaliserte terror. Hvite emigranter i München påvirket nazismens bilde av «den jødiske bolsjevismen». De sovjetiske militære lærdommene fra krigen tjente også som bakgrunn for den forserte industrialiseringen etter 1928.

Jeg skulle gjerne sett mer om konsekvensene av Østerrike-Ungarns oppløsning. Så lenge Habsburgerriket besto, kunne verken Tyskland eller Russland innlemme de mindre folkeslagene i det østlige Sentral-Europa i sine imperier. Da det falt, ble det innledet en kamp om herredømmet i regionen som først tok slutt i vår tid. Tysklands Polen-politikk under første verdenskrig kunne også fortjent mer omtale i denne sammenhengen. Og til slutt, siden denne delen av Europa for mange nå er knyttet til Timothy Snyders begrep «bloodlands», kunne kanskje alternative forståelser av dynamikken som kulminerte i nazismens folkemord, presenteres. Mark Mazower har for eksempel reist spørsmålet om ikke de etniske konfliktene i de tidligere keiserrikenes «borderlands» kan ha vel så mye forklaringskraft for senere massedrap som den totalitære interaksjonen i et mer avgrenset «bloodlands».²

Disse forslagene gis bare med som lykkeønskninger på veien når denne boken skal begi seg ut på sin opplysningsferd. Dette er dansk historieskriving på høyde med den beste utenlandske.

---

² Mazowers anmeldelse av Snyder i *Contemporary European History*, 21 (2012), s. 117–23.